

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Пчеліна Оксана Василівна

УДК 343.985

**ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДМЕТА ДОКАЗУВАННЯ
У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ ПРО ЕКОНОМІЧНІ ЗЛОЧИНИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА
МЕТОДИКУ РОЗСЛІДУВАННЯ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Харківському національному університеті внутрішніх справ, МВС України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
Волобуєв Анатолій Федотович,
Харківський національний
університет внутрішніх справ,
начальник кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Тіщенко Валерій Володимирович,
Одеська національна юридична академія,
завідувач кафедри криміналістики;

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України
Журавель Володимир Андрійович,
Національна юридична академія
України імені Ярослава Мудрого,
професор кафедри криміналістики.

Захист відбудеться 28 травня 2010 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.01 Харківського національного університету внутрішніх справ (61080, м. Харків, проспект 50-річчя СРСР, 27).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, проспект 50-річчя СРСР, 27).

Автореферат розісланий 28 квітня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Р. С. Мельник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Вчення про предмет доказування у кримінальних справах є спільним для наук кримінального процесу (предмет доказування) і криміналістики (обставини, що підлягають встановленню). Його формулювання і розвиток як міжпредметної галузі впливає на підвищення ефективності досудового розслідування злочинів, оскільки орієнтує слідчого на встановлення конкретних обставин, з якими пов'язується існування складу злочину певного виду.

Характерною рисою злочинності як різновиду соціальної поведінки є її пристосовуваність до соціально-економічних умов, що складаються на певних відрізках розвитку суспільства. У науках кримінально-правового циклу останнім часом використовується поняття «економічні злочини». Під економічними злочинами розуміють досить вузьку групу злочинів, до якої відносять протиправні корисливі діяння, вчинені особами з використанням легальних форм господарської діяльності чи повноважень щодо контролю за цією діяльністю (Г. А. Матусовський, А. Ф. Волобуєв). Для цих злочинів характерним є:

- використання злочинцями підприємств як засобів підготовки, вчинення і приховування злочинів;
- замаскованість злочинної діяльності зовні легальними формами господарської діяльності;
- складність злочинної діяльності, що обумовлює вчинення злочинів різних видів групою осіб з розподіленням функцій (організованими групами).

Названі риси економічних злочинів суттєво впливають на предмет доказування у відповідних кримінальних справах. У світлі останніх наукових досліджень, присвячених проблемам розслідування економічних злочинів, концепція предмета доказування вимагає подальшого розвитку та удосконалення.

Поняття предмета доказування у кримінальних справах, зміст обставин, що входять до нього, а також їх значення у криміналістичних дослідженнях були предметом уваги у працях Ю. І. Азарова, В. Д. Арсенєва, В. А. Баніна, Р. С. Белкіна, А. Р. Белкіна, А. Н. Васильєва, А. І. Вінберга, Г. А. Воробйова, М. І. Гошовського, В. С. Джатієва, О. О. Ейсмана, В. С. Зеленецького, Л. М. Карнєєвої, О. С. Коблікова, О. М. Ларіна, І. М. Лузгіна, П. А. Lupинської, Г. М. Миньковського, М. М. Михеєнко, В. О. Попелюшко, М. В. Салтевського, С. М. Стахівського, М. С. Строговича, В. М. Тертишника, А. І. Трусова, Ф. Н. Фаткулліна, О. О. Хмирова, Н. А. Якубович та інших авторів.

Поряд з цим, питання розслідування економічних злочинів та їх профілактики, розробки комплексних криміналістичних методик висвітлювались в окремих аспектах такими вченими як Л. В. Бертовський, А. Ф. Волобуєв, Л. Д. Гаухман, В. А. Журавель, С. Ю. Журавльов, М. С. Казаренко, Р. В. Комісарчук, В. В. Лисенко, А. Ф. Лубін, Г. А. Матусовський, В. А. Образцов, В. В. Тіщенко, Н. П. Яблоков, П. С. Яні та іншими.

Але незважаючи на низку сформульованих принципово важливих положень у працях названих вчених, залишається ряд невирішених або дискусійних питань. Зокрема, існує кілька підходів до формулювання поняття «предмет доказування у кримінальній справі» та його сутності. До того ж, не вироблено однозначної позиції стосовно місця предмета доказування в методиці розслідування злочинів, його співвідношення з її елементами. Потребує вирішення проблема впливу механізму вчинення економічних злочинів на формулювання обставин, що підлягають встановленню у кримінальній справі. Саме це й зумовлює актуальність обраної теми дисертаційного дослідження, її практичну та теоретичну значущість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Харківського національного університету внутрішніх справ та Пріоритетних напрямків наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на 2006–2010 роки, схвалених Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ від 12 грудня 2005 р., ґрунтується на основних положеннях наказу МВС України № 755 від 05.07.2004 р. «Пріоритетні напрями наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ, на період 2004–2009 років» (п. 2.5. розд. 2). Тема дослідження відповідає тематиці рекомендованих Академією правових наук України пріоритетних напрямків розвитку правової науки на 2005–2010 роки (постанова № 2/04-2 від 18.06.2004 р.).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у встановленні особливостей предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини та їх впливу на методику розслідування даної категорії злочинів. Для її досягнення було поставлено такі взаємопов'язані завдання:

- уточнити поняття та зміст предмета доказування у кримінальних справах;
- встановити зв'язок предмета доказування з основними поняттями криміналістичної методики;
- окреслити особливості механізму вчинення економічних злочинів, які впливають на обставини, що підлягають доказуванню у кримінальній справі;
- визначити особливості предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини, котрі обумовлені використанням злочинцями підприємств, і сформулювати відповідні завдання розслідування;
- з'ясувати особливості предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини, які обумовлені розподіленням функцій між суб'єктами злочину, і сформулювати відповідні завдання розслідування;
- встановити причини та умови, що сприяють вчиненню економічних злочинів, як елемент

предмета доказування;

- визначити місце профілактичної діяльності слідчого у методиці розслідування;
- сформулювати пропозиції щодо удосконалення окремих статей кримінально-процесуального

законодавства стосовно предмета доказування у кримінальних справах.

Об'єктом дослідження є злочинна діяльність з використанням легальних форм господарської діяльності чи повноважень по контролю за останньою, а також діяльність правоохоронних органів щодо розслідування таких злочинів та відносини, що складаються при цьому.

Предметом дослідження виступають особливості предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини та їх вплив на методику розслідування.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є загальний діалектичний метод, а також сукупність інших методів і прийомів наукового пізнання. Їх застосування обумовлюється системним підходом, що дає можливість досліджувати проблеми в єдності їх соціального змісту і юридичної форми. Методи логіки (аналіз, індукція, дедукція, синтез) було застосовано при дослідженні нормативних актів, матеріалів кримінальних справ, результатів опитування працівників правоохоронних органів України, наукових концепцій, що входили у предмет дослідження. Системно-структурний метод уможливив вивчення елементів предмета доказування у кримінальних справах, і зокрема про економічні злочини. Порівняльно-правовий метод використано при дослідженні кримінально-процесуального законодавства України, Російської Федерації та інших країн; соціологічні методи – при зборі додаткової (окрім матеріалів кримінальних справ) інформації про механізм учинення економічних злочинів та особливості їх розслідування.

У ході виконання дисертації було проаналізовано кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство України, Російської Федерації, Грузії, Республіки Казахстан та Азербайджанської Республіки, закони, що регулюють відносини у сфері господарської діяльності, використано огляди практики, аналітичні матеріали з питань, що входили у предмет дослідження. Теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження стали роботи українських і російських учених з криміналістики, кримінального та кримінально-процесуального права, кримінології, господарського права, які стосувалися предмета дослідження.

У процесі дослідження проаналізовано матеріали 111 кримінальних справ про економічні злочини, розглянутих судами України. Крім того, проведено опитування 175 практичних працівників правоохоронних органів України (слідчих: ОВС – 101 особа, прокуратури – 7; оперативних працівників ОВС: ДСБЕЗ – 36, УБОЗ – 31) з різних областей, які брали участь у розкритті та розслідуванні економічних злочинів.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що робота є першим спеціальним комплексним монографічним дослідженням особливостей предмета доказування у

справах про економічні злочини та їх впливу на зміст методики розслідування. При цьому були отримані наступні результати, які мають певний ступінь новизни:

- набули подальшого розвитку теоретичні положення про поняття та зміст предмета доказування у кримінальних справах як міжпредметної галузі;
- удосконалено положення про зв'язок предмета доказування з основними поняттями криміналістичної методики (криміналістична характеристика злочинів, етапи розслідування, тактичні завдання розслідування, тактичні завдання окремих слідчих дій);
- одержали подальший розвиток теоретичні положення стосовно механізму вчинення економічних злочинів (для якого характерне існування певних технологій злочинної діяльності), які впливають на обставини, що підлягають доказуванню у кримінальній справі;
- вперше встановлено елементи предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини, які обумовлені використанням злочинцями підприємств – суб'єктів господарської діяльності, і сформульовано відповідні завдання розслідування;
- вперше визначено елементи предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини, котрі обумовлені розподіленням функцій між суб'єктами злочину щодо основних і підпорядкованих злочинів, і сформульовано відповідні завдання розслідування;
- удосконалено положення про причини та умови, що сприяють вчиненню економічних злочинів, як елемент предмета доказування. Причинами є ті внутрішні (суб'єктивні) фактори стосовно особи злочинця, що породжують у неї злочинну мотивацію, тобто психологічні якості, в той час як умови – це зовнішні по відношенню до особи злочинця обставини, що сприяють вчиненню злочину, створюючи сприятливу для цього обстановку;
- набули подальшого розвитку положення про криміналістичну профілактику (діяльність з встановлення криміногенних факторів та вжиття заходів для їх усунення чи ослаблення) та її місце у структурі окремих методик розслідування;
- вперше сформульовано пропозиції щодо удосконалення редакції ст. 64 КПК України «Предмет доказування в кримінальній справі», включивши до предмета доказування обставини, що характеризують особу потерпілого (у випадку визнання потерпілим юридичної особи).

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані у дисертації наукові положення та рекомендації можуть бути використані:

- безпосередньо працівниками правоохоронних органів при досудовому розслідуванні кримінальних справ про економічні злочини;
- у правотворчій діяльності з метою вдосконалення окремих статей кримінально-процесуального законодавства, що стосуються предмета доказування у кримінальних справах;
- при проведенні наукових досліджень, спрямованих на розробку і вдосконалення методик розслідування економічних злочинів окремих видів;

– при викладанні навчального курсу криміналістики і спеціальних курсів з розслідування окремих груп та видів злочинів.

Результати дослідження у вигляді методичних рекомендацій щодо особливостей планування розслідування економічних злочинів подані до ГУМВС України в Харківській області для використання у практичній діяльності. Матеріали дисертації вже використовуються у навчальному процесі Харківського національного університету внутрішніх справ при викладанні спеціального курсу «Розслідування економічних злочинів» (тема: «Особливості предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини та їх вплив на планування розслідування»), про що є відповідні акти впровадження.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження доповідалися на засіданні кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Харківського національного університету внутрішніх справ і дістали позитивну оцінку. Окремі положення дисертації були оприлюднені на міжнародній науково-практичній конференції «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку (Суми, 17–18 травня 2008 року), науково-практичних конференціях «Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених» (Харків, 24 травня 2008 року) та «Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених» (Харків, 23 травня 2009 року).

Публікації. Результати проведеного дослідження викладено у чотирьох наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях України, і тезах трьох доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, які включають вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 225 сторінок, з яких 174 сторінки тексту. Список використаних джерел складається із 295 найменувань і займає 31 сторінку, 3 додатки викладено на 17 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено її зв'язок з науковими програмами, темами, мета і завдання дослідження, викладені наукова новизна та практична значимість одержаних результатів.

Розділ 1 «Предмет доказування та його значення при розслідуванні економічних злочинів» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 *«Поняття та зміст предмета доказування у кримінальних справах»* розглянуто поняття предмета доказування у кримінальних справах, його співвідношення із поняттями «предмет пізнання» та «склад злочину», перелік обставин, що підлягають встановленню у кримінальних справах. Вчення про предмет доказування у кримінальних справах

є спільним для наук кримінального процесу та криміналістики. Його формулювання і розвиток як міжпредметної галузі впливає на підвищення ефективності досудового розслідування злочинів, оскільки орієнтує слідчого на встановлення конкретних обставин, з якими пов'язується існування складу злочину певного виду.

Дисертантом розглянуто різні точки зору на визначення поняття предмета доказування у кримінальних справах і зроблено висновок, що деякі відмінності в його трактуваннях мають суто уточнюючий характер. Спільним є характеристика предмета доказування як сукупності (кола) обставин (фактів), встановлення та дослідження яких має істотне значення для правильного, повного та всебічного вирішення справи.

На основі аналізу особливостей механізму вчинення економічних злочинів запропоновано включити до предмета їх доказування обставини, що характеризують особу потерпілого (у випадку визнання потерпілим юридичної особи). Обґрунтовано необхідність визнання юридичної особи потерпілою. Зокрема, в ході опитування працівників правоохоронних органів України, які мають досвід розслідування економічних злочинів, на доцільність внесення змін до чинного КПК України стосовно визнання юридичної особи потерпілою вказали 66,7 % опитаних нами респондентів. Не погодилися з такою пропозицією 33,3 % опитаних респондентів. З огляду на це варто викласти частину першу ст. 49 КПК України у такій редакції: «Потерпілим визнається фізична особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду, чи юридична особа, якій злочином заподіяно моральну або майнову шкоду». Обґрунтовано необхідність запропонувати авторську редакцію ст. 64 КПК України «Предмет доказування в кримінальній справі», до якої включити наступні обставини:

- 1) об'єкт злочину та предмет посягання;
- 2) подія суспільно небезпечного діяння (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину), наслідки, спричинені таким діянням та причинний зв'язок між діянням та наслідками;
- 3) обставини, що характеризують особу обвинуваченого;
- 4) вину обвинуваченого у вчиненні злочину, мотиви та мету злочину;
- 5) обставини, що впливають на ступінь тяжкості злочину, а також обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання;
- 6) обставини, що характеризують особу потерпілого (у випадку визнання потерпілим юридичної особи);
- 7) характер і розмір шкоди, завданої злочином, а також розміри витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння;
- 8) причини та умови, що сприяли вчиненню злочину.

У підрозділі 1.2 *«Зв'язок предмета доказування з основними поняттями криміналістичної методики»* висвітлено зв'язок предмета доказування з криміналістичною характеристикою

злочинів, тактичними завданнями розслідування, етапами розслідування і тим самим визначено вплив предмета доказування на зміст методик розслідування.

Наголошено, що вчення про предмет доказування у кримінальній справі та вчення про криміналістичну характеристику злочинів певного виду відображають елементи спільного об'єкта для наук кримінального процесу та криміналістики, а саме діяльність з розслідування злочинів та злочинну діяльність. Предмет доказування містить обставини, які слід встановити (завдання розслідування), а криміналістична характеристика вказує коло обставин, які могли мати місце в дійсності (визначає можливі варіанти здійснення злочинних дій). Таким чином, криміналістична характеристика є інформаційною основою для здійснення доказування у конкретній кримінальній справі.

Підкреслено, що перелік завдань, характерних для того чи іншого етапу розслідування, формулюється на основі предмета доказування. Тактичні завдання розслідування як втілення елементів предмета доказування повинні визначатися в тій частині криміналістичних методик, де йдеться про особливості порушення кримінальної справи та початкового етапу розслідування. Тактичні завдання розслідування є також складовим елементом планування та організації розслідування злочинів як структурного елементу кожної методики розслідування. Предмет доказування реалізується у кримінальних методиках й при висвітленні особливостей тактики слідчих дій, де також йдеться про тактичні завдання.

У підрозділі 1.3 *«Механізм вчинення економічних злочинів та його зв'язок з предметом доказування»* розглянуто особливості механізму вчинення економічних злочинів, які впливають на предмет доказування у кримінальних справах зазначеної категорії.

Механізм злочину – це система обставин, процесів і факторів, які відображають функціональний бік протиправної діяльності та обумовлюють виникнення матеріальних та інших носіїв інформації про злочин (джерел доказів). Особливості механізму вчинення економічних злочинів обумовлюються їх складністю, що дає підстави для висновку про існування певних технологій злочинної діяльності. Для них характерним є вчинення комплексу злочинів групою осіб за єдиним задумом і з розподіленням функцій та використанням легальних форм господарської діяльності. Ці характерні ознаки суттєво впливають на обставини, що підлягають доказуванню у кримінальних справах про економічні злочини.

Особливістю предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини є те, що одночасному доказуванню підлягає сукупність (комплекс) злочинів, а не кожний злочин окремо. Одним із головних факторів існування комплексу злочинів як системи є наявність між злочинами тісного зв'язку, який об'єднує їх в єдиний ланцюг злочинної поведінки. Цей ланцюг характеризується наявністю основних та підпорядкованих злочинів, де останні виступають формою, способом чи необхідною умовою вчинення злочину основного. Тому в ході

розслідування кримінальних справ про економічні злочини з урахуванням ознак останніх доказуванню підлягають наступні обставини:

- 1) об'єкт економічних злочинів, тобто суспільні відносини та порядок господарської діяльності, які порушуються внаслідок злочинного діяння;
- 2) предмет посягання – матеріальні цінності та грошові кошти в національній чи іноземній валюті (готівкові, безготівкові);
- 3) подія економічного суспільно небезпечного діяння (їх комплекс), наслідки, спричинені таким діянням та причинний зв'язок між діянням та наслідком;
- 4) спосіб (підробка документів, фіктивне підприємництво, перекручування комп'ютерної інформації, легалізація майна, здобутого злочинним шляхом тощо), час та місце вчинення економічних злочинів;
- 5) використання статусу та атрибутів суб'єкта господарської діяльності (організаційно-правова форма, установчі документи, мета та предмет діяльності, склад і компетенція органів управління тощо);
- 6) обставини, що характеризують особу, яка вчинила економічний злочин;
- 7) вину обвинуваченого у вчиненні злочину, його мотив та мету;
- 8) обставини, що впливають на ступінь тяжкості злочину, а також обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання;
- 9) обставини, що характеризують потерпілу юридичну особу (організаційно-правова форма, установчі документи, мету та предмет її діяльності, наявність відокремленого майна тощо);
- 10) характер і розмір шкоди, завданої економічним злочином (матеріальні збитки або упущена вигода, моральна шкода);
- 11) причини та умови, що сприяли вчиненню економічного злочину.

Розділ 2 «Обставини, що підлягають доказуванню у справах про економічні злочини» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Елементи події економічного злочину та їх зміст»* встановлено, що під елементами події злочину слід вбачати елементи його об'єктивної сторони. Останні можуть бути як обов'язковими, так і факультативними. Елементи події конкретного злочину перебувають в прямій залежності від його складу, тобто обов'язковому встановленню як елементів події злочину підлягають ті елементи його об'єктивної сторони, які вказані в диспозиції відповідної статті кримінального закону (є обов'язковими).

Специфіка події економічного злочину полягає у тому, що він становить собою складну систему дій групи осіб, в яких містяться ознаки об'єктивної сторони кількох злочинів, поєднаних єдиним задумом (метою). Тому під час розслідування кримінальних справ про економічні злочини слід зважати на те, що одночасному доказуванню підлягають обставини стосовно вчинення не

одного злочину, а одразу їх сукупності (комплексу). Разом з елементами події економічного злочину встановленню підлягають й такі елементи предмета доказування як об'єкт та предмет економічного посягання, а також характер і розмір шкоди, завданої економічним злочином.

Оскільки елементи події злочину обумовлюють певні тактичні завдання розслідування, обґрунтовано доцільність виділення наступних тактичних завдань при розслідуванні економічних злочинів:

- 1) чи є вчинене діяння (дія чи бездіяльність) суспільно небезпечним?
- 2) вчинене діяння є економічним злочином чи господарським правопорушенням?
- 3) вчинений економічний злочин є одиночним чи являє собою сукупність злочинів?
- 4) які економічні суспільно небезпечні діяння є основними, а які підпорядкованими?
- 5) яку функцію виконують підпорядковані злочини стосовно основного?
- 6) яким способом вчинено економічний злочин?
- 7) де вчинено економічний злочин (підготовка, виконання, приховування)?
- 8) коли вчинено економічний злочин?
- 9) що було предметом посягання?
- 10) яку шкоду завдано потерпілому (матеріальну, моральну)?
- 11) чи перебуває завдана шкода у причинному зв'язку з діянням винної особи?
- 12) який вигляд має матеріальна шкода (втрата майна, упущена вигода)?
- 13) який розмір завданої матеріальної шкоди?
- 14) якщо завдано моральну шкоду, то в чому вона виражена?

15) який грошовий еквівалент заподіяної моральної шкоди та з урахуванням яких обставин його визначено?

У підрозділі 2.2 *«Елементи предмета доказування у справах про економічні злочини, що обумовлені використанням злочинцями підприємств»* відзначено, що особливості предмета доказування даної категорії злочинів значною мірою обумовлені використанням підприємств – суб'єктів господарської діяльності. Володіння підприємством у досягненні злочинної мети надає злочинцю ряд переваг та можливостей, серед яких опитані нами респонденти виділили наступне: наявність офіційного статусу суб'єкта господарської діяльності (9,3 %); доступ до механізму розрахункових операцій через використання банківських рахунків (53,3 %); можливість використовувати цивільно-правові угоди для маскування шахрайських операцій (36 %); можливість власнику (засновнику) підприємства уникати особистої відповідальності (26,7 %); можливість приховувати викрадене майно, вносячи його в фонди різноманітних підприємств (66,7 %). У зв'язку з цим обов'язковому встановленню підлягають всі обставини, які характеризують підприємство та його діяльність, вказують на його місце в механізмі вчинення економічного злочину. Ці обставини втілюються у наступних тактичних завданнях розслідування:

- 1) із використанням якого підприємства вчинено комплекс економічних злочинів?
- 2) чи засновано дане підприємство законно (чи здійснено державну реєстрацію даного підприємства)?
- 3) яка організаційно-правова форма підприємства?
- 4) кому належить підприємство (хто є власником);
- 5) хто керує підприємством (власник чи найманий керівник)?
- 6) які повноваження у власника (засновника), керівника, інших службових осіб згідно з установчими документами?
- 7) який вид діяльності підприємства?
- 8) чи відповідає вид діяльності підприємства, передбачений установчими та дозвільними документами, фактично здійснюваній?
- 9) які та з ким існують договірні зобов'язання підприємства?
- 10) в якому обов'язі виконуються договірні зобов'язання?
- 11) яке майно належить підприємству?
- 12) які банківські рахунки відкриті підприємством та які операції здійснювалися з ними?
- 13) яку роль виконувало підприємство під час вчинення економічного злочину?
- 14) як саме вплинуло використання підприємства під час вчинення економічного злочину на вибір способу його вчинення (підготовки, приховування)?
- 15) чи надійшло викрадене майно на баланс підприємства?
- 16) чи є особи, які несуть відповідальність за зобов'язаннями підприємства своїм власним майном?
- 17) які функціональні повноваження особи, яка вчинила економічний злочин?
- 18) потерпілою від економічного злочину є фізична чи юридична особа?
- 19) яким видом господарської діяльності займалася потерпіла особа?
- 20) які відносини існували між потерпілим та особою, яка вчинила економічний злочин?

У підрозділі 2.3 *«Елементи предмета доказування у справах про економічні злочини, що обумовлені розподіленням функцій між суб'єктами злочину»* акцентовано увагу на тому, що ці злочини, як правило, вчиняються у співучасті з розподіленням функцій між суб'єктами щодо основних і підпорядкованих злочинів. Ця особливість безпосередньо впливає на формулювання переліку обставин, що підлягають встановленню у кримінальній справі. Елементи предмета доказування у справах про економічні злочини, що обумовлені розподілом функцій між співучасниками злочину, використовуються для формулювання наступних тактичних завдань розслідування:

- 1) скільки осіб брало участь у вчиненні економічного злочину (дві чи більше)?
- 2) чи були діяння співучасників у економічному злочині спільними?

3) чи кожному співучаснику притаманна умисна форма вини?

4) чи є взаємна усвідомленість співучасників стосовно суспільно небезпечного характеру власних діянь та діянь виконавця, стосовно того, що економічне суспільно небезпечне діяння вчинено ним не одноособово, а спільно хоча б з ще одним суб'єктом злочину?

5) яка форма співучасті залежно від згуртованості та стабільності зв'язків притаманна даному економічному злочину (вчинено за попередньою змовою групою осіб, вчинено організованою групою, вчинено злочинною організацією)?

6) яку роль виконував кожен із співучасників у економічному злочині?

7) хто із співучасників вчиняв основний, а хто підпорядкований (-і) злочин (-и)?

8) який зв'язок існує між основним і підпорядкованим злочинами?

9) чи існував план вчинення економічного злочину, який його зміст?

Розділ 3 «Причини та умови, що сприяли вчиненню економічного злочину, як елементи предмета доказування та їх місце у методиці розслідування» складається з двох підрозділів, в яких висвітлено проблемні питання виконання завдань розслідування, визначених статтями 23, 23-1 КПК України.

У підрозділі 3.1 *«Поняття причин економічного злочину як елемента предмета доказування»* наголошено на необхідності розрізняти поняття «причини» та «умови» конкретного злочину. Причини – це ті внутрішні (суб'єктивні) фактори стосовно особи злочинця, що породжують у неї злочинну мотивацію, тобто це її негативні риси. Умови ж – це зовнішні по відношенню до особи злочинця обставини, що сприяють учиненню злочину, створюючи сприятливу для цього обстановку.

Дисертантом подано типовий перелік причин конкретних економічних злочинів. Вказано на існування нерозривного зв'язку між причинами злочинів та психологічними й соціальними особливостями осіб, які займаються господарською (підприємницькою) діяльністю. Такі особливості формує психологічна атмосфера в господарському середовищі (конкуренція, прагнення збагачення, влади тощо). Психологічні та соціальні властивості осіб, які вчиняють економічні злочини, перебувають у нерозривному зв'язку із менталітетом, тобто сукупністю психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних та інших особливостей мислення як народу України в цілому, так і тієї соціальної групи, яка займається підприємницькою (господарською) діяльністю. Зроблено висновок, що в основі причини економічного злочину знаходиться ментальність особи, яка під впливом певних зовнішніх факторів породжує інші психологічні та соціальні особливості, які виступають безпосередніми причинами конкретного злочину.

Встановлення причин конкретного злочину полягає у вивченні особистості обвинуваченого і визначенні її негативних рис, які в конкретній життєвій ситуації призвели до вчинення нею

злочину. Згідно з матеріалами кримінальних справ про економічні злочини джерелами отримання інформації про особистість обвинуваченого, яка містить в собі відомості про ті внутрішні чинники, які спричинили вчинення злочинів зазначеної категорії, виступають допит свідків-підлеглих обвинуваченого – у 42 випадках (37,8 %), допит свідків-керівників обвинуваченого – 32 (28,8 %), допит свідків-родичів обвинуваченого – 36 (32,4 %), допит свідків-працівників банку, іншого підприємства чи органу державної влади – 6 (5,4 %), допит потерпілого – 2 (1,8 %), характеристика з місця роботи, проживання – 99 (89,2 %), обшук – 13 (11,7 %) тощо. Зібрані відомості про особу обвинуваченого мають бути відображені у матеріалах кримінальної справи, оскільки вони враховуються судом під час визначення виду і міри покарання. На досудовому ж слідстві з метою нейтралізації негативних рис обвинуваченого справляється виховний вплив на нього, спрямований на засудження ним самим власного вчинку і розкаяння в цьому.

У підрозділі 3.2 *«Поняття умов, що сприяли вчиненню економічного злочину, як елемента предмета доказування»* визначено, що умови, які сприяють вчиненню злочину (пасивні фактори), складають його навколишню обстановку. В кримінології умови прийнято розділяти на суб'єктивні та об'єктивні. Суб'єктивні умови – це негативні психологічні та моральні якості людей, що оточують злочинця і своєю поведінкою сприяють вчиненню ним протиправних дій, а об'єктивні – це соціальні протиріччя, які безпосередньо не залежать від свідомості та волі населення, тобто це умови, що підтримують стан соціальної напруженості в суспільстві та сприяють злочинності.

Умови, що сприяли вчиненню злочину, як правило, можуть бути встановлені під час аналізу об'єктивної сторони злочину. Часто вони перебувають в безпосередньому зв'язку із обстановкою вчинення злочину, обумовлюючи спосіб злочинного посягання. Економічні злочини являють собою злочинну технологію збагачення, тобто комплекс (сукупність) злочинів, серед яких виділяють основні та підпорядковані. У такому ланцюзі часто підпорядкований злочин слугує умовою, способом вчинення основного злочину. Тому спосіб вчинення злочину нерідко є ключем для виявлення тих обставин, які в даному випадку полегшили реалізацію злочинного наміру. Дисертант називає перелік типових умов, що сприяють скоєнню економічних злочинів. Зокрема, як свідчать матеріали кримінальних справ про економічні злочини специфічними умовами, які сприяли вчиненню злочину, виступають наступні: відсутність належного контролю з боку державних органів – у 61 випадку (55 %), віктимна (необачлива) поведінка потерпілих – 12 (10,8 %), недоліки в організації служби економічної безпеки підприємств і банків – 42 (37,8 %), недостатньо ретельна перевірка кандидатур при найманні на роботу – 46 (41,4 %), недоліки нормативного регулювання підприємницької діяльності даного виду – 7 (6,3 %), неналежне виконання службовими особами своїх обов'язків – 1 (0,9 %), недостовірне відображення відомостей в документації фінансової звітності, неналежне оформлення договірних відносин – 1 (0,9 %) тощо.

Усунення умов вчинення економічних злочинів є надзвичайно складною проблемою і вимагає проведення цілого комплексу правових, економічних, соціальних, технологічних, організаційних, кадрових та виховних заходів у масштабах певного регіону чи країни в цілому. Роль слідчого у вирішенні цієї проблеми полягає у чіткому визначенні таких умов у кожному конкретному випадку та відображенні їх у матеріалах кримінальної справи, на підставі яких вноситься подання з пропозиціями щодо вжиття заходів для їх усунення у відповідний державний орган, громадську організацію або посадовій особі.

Робиться висновок, що без з'ясування криміногенних факторів неможливо встановити об'єктивну істину у конкретній кримінальній справі у тому обсязі, який визначено законом. Тому детермінуючі фактори потрібно включити до переліку обставин, що підлягають доказуванню: 1) негативні риси, антигромадські установки особи (причини конкретного злочину); 2) фактори, що сприяли злочинній поведінці особи (умови). Діяльність же з установлення криміногенних факторів та вжиття заходів для їх усунення чи ослаблення є профілактичною діяльністю, яка повинна знаходити відображення у змісті методик розслідування злочинів окремих видів (криміналістична профілактика).

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової задачі, пов'язаної з визначенням особливостей предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини та їх впливу на методику розслідування даної категорії злочинів, у результаті чого отримані такі найважливіші результати.

1. Вчення про предмет доказування у кримінальних справах як сукупності обставин (фактів), що має істотне значення для правильного, повного та всебічного вирішення справи, є спільним для наук кримінального процесу та криміналістики і розвивається зусиллями цих наук.

2. Поняття предмета доказування перебуває у нерозривному зв'язку з основними поняттями криміналістичної методики (криміналістична характеристика злочинів, етапи розслідування, тактичні завдання розслідування, тактичні завдання окремих слідчих дій). Зокрема, у криміналістичній методиці на основі обставин, які підлягають доказуванню, формулюються тактичні завдання розслідування на різних його етапах і надається інформаційне забезпечення їх вирішення (криміналістична характеристика злочинів).

3. Особливістю механізму вчинення економічних злочинів, які впливають на обставини, що підлягають доказуванню у кримінальній справі, є вчинення комплексу злочинів (основних і підпорядкованих) групою осіб за єдиним задумом і з розподіленням функцій та використанням легальних форм господарської діяльності. Це обумовлює необхідність доказування в межах однієї кримінальної справи сукупності (комплексу) злочинів, а не кожного окремого злочину.

4. Особливості предмета доказування у справах про економічні злочини обумовлені використанням злочинцями підприємств для досягнення злочинної мети, зокрема їх атрибутів і легальних форм господарської діяльності. У зв'язку з цим обов'язковими тактичними завданнями розслідування є встановлення всіх обставин, які характеризують підприємство та його діяльність, вказують на його місце в механізмі вчинення економічного злочину.

5. Особливості предмета доказування у справах про економічні злочини обумовлені також і тим, що вони вчиняються, як правило, групами осіб з розподіленням функцій щодо основних і підпорядкованих злочинів. Ця особливість безпосередньо впливає на формулювання переліку обставин, що підлягають встановленню у кримінальній справі, і відображається у відповідних тактичних завданнях розслідування.

6. До предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини варто віднести такі криміногенні фактори: а) негативні риси, антигромадські установки особи (причини конкретного злочину); б) фактори, що сприяли злочинній поведінці особи (умови). Без їх встановлення неможливо встановити об'єктивну істину у конкретній кримінальній справі у тому обсязі, який визначено законом. Тому необхідно розрізняти поняття «причини» та «умови» конкретного злочину. Причини – це ті внутрішні (суб'єктивні) фактори стосовно особи злочинця, що породжують у неї злочинну мотивацію, тобто це її психологічні якості, в той час як умови – це зовнішні по відношенню до особи злочинця обставини, що сприяють вчиненню злочину, створюючи сприятливу для цього обстановку.

7. Діяльність із встановлення криміногенних факторів та вжиття заходів для їх усунення чи ослаблення є профілактичною діяльністю у кримінальній справі і повинна знаходити відображення у змісті методик розслідування злочинів окремих видів (криміналістична профілактика). Така діяльність слідчого розпочинається з моменту порушення кримінальної справи й триває протягом всього процесу розслідування.

8. Стаття 64 КПК України потребує удосконалення, у зв'язку з чим запропоновано включити до предмета доказування обставини, що характеризують особу потерпілого. З огляду на це необхідним є визнання потерпілою особою юридичної особи (ч.1 ст. 49 КПК України).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Пчеліна О. В. Поняття предмета доказування у кримінальних справах та його значення у криміналістичній методиці / О. В. Пчеліна // Право і безпека. – 2009. – № 1. – С. 76–81.
2. Пчеліна О. В. Механізм вчинення економічних злочинів / О. В. Пчеліна // Право і безпека. – 2009. – № 4 (31). – С. 118–122.
3. Пчеліна О. В. Особливості предмета доказування у кримінальних справах про економічні

злочини / О. В. Пчеліна // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 4 (47). – С. 137–145.

4. Пчеліна О. В. Причини та умови, що сприяють учиненню економічних злочинів / О. В. Пчеліна // Право і безпека. – 2009. – № 5 (32). – С. 141–146.

5. Пчеліна О. В. Особливості предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини та їх вплив на методику розслідування / О. В. Пчеліна // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку : збірн. мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 17–18 травня 2008 року). Ч. I. – Суми : Мрія-1 ТОВ, 2008. – С. 235–238.

6. Пчеліна О. В. Поняття та зміст предмета доказування у кримінальних справах / О. В. Пчеліна // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 24 травня 2008 р.). – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – С. 36–38.

7. Пчеліна О. В. Спосіб вчинення економічного злочину як елемент предмета доказування у кримінальній справі / О. В. Пчеліна // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 травня 2009 р.). – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. – С. 73–76.

АНОТАЦІЇ

Пчеліна О. В. Особливості предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини та їх вплив на методику розслідування. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2010.

Дисертація є комплексним монографічним дослідженням особливостей предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини та їх впливу на методику розслідування. Сформульовані основні положення вчення про предмет доказування у кримінальних справах, які вказують на його міжгалузевий характер. Визначено особливості механізму вчинення економічних злочинів та їх вплив на елементи предмета доказування. Цей вплив обумовлюється, зокрема, використанням статусу та атрибутів підприємств, наданням злочинам вигляду господарських правопорушень та розподіленням функцій між суб'єктами злочину тощо. Охарактеризовано вплив переліку обставин, що підлягають встановленню у кримінальній справі, на зміст криміналістичної методики (криміналістична характеристика злочинів, етапи розслідування, тактичні завдання розслідування, тактичні завдання окремих слідчих дій).

У роботі сформульовано перелік обставин, що підлягають встановленню у кримінальних справах про економічні злочини, та тактичні завдання розслідування економічних злочинів.

Сформульовано пропозиції щодо удосконалення окремих статей кримінально-процесуального законодавства України, що стосуються предмета доказування у кримінальних справах.

Ключові слова: предмет доказування, економічні злочини, механізм вчинення економічних злочинів, тактичні завдання розслідування.

Пчелина О. В. Особенности предмета доказывания в уголовных делах об экономических преступлениях и их влияние на методику расследования. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Харьковский национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2010.

Диссертация является комплексным монографическим исследованием особенностей предмета доказывания в уголовных делах об экономических преступлениях и их влияния на методику расследования. Определяются основные положения учения о предмете доказывания в уголовных делах, которые указывают на его межпредметный характер. Определяются особенности механизма совершения экономических преступлений и их влияние на элементы предмета доказывания. Это влияние обусловлено, в частности, использованием статуса и атрибутов предприятий, предоставлением преступлениям вида хозяйственных правонарушений и распределением функций между субъектами преступления и т.д. Очерчено место перечня обстоятельств, подлежащих установлению в уголовном деле, в криминалистической методике в виде тактических задач расследования, тактических задач отдельных следственных действий.

В работе сформулирован перечень обстоятельств, подлежащих установлению в уголовных делах об экономических преступлениях, и тактических задач расследования экономических преступлений. Сформулированы предложения относительно усовершенствования отдельных статей уголовно-процессуального законодательства Украины, которые касаются предмета доказывания в уголовных делах.

Ключевые слова: предмет доказывания, экономические преступления, механизм совершения экономических преступлений, тактические задачи расследования.

Pchelina O. V. The particularities of the object of the proving in criminal cases of economic crimes and their influence on methods of investigation. – Manuscript.

Dissertation for a seeking degree of the Candidate in Sciences of Law by specialty 12.00.09 – Criminal Procedure and Criminalistics; Forensic Sciences; Operative-Research Activity. – Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2010.

Dissertation is a complex monographic research of the particularities of the object of the proving in criminal cases of economic crimes. Doctrine of the object of the proving in criminal cases is common for sciences of criminal process («the object of the proving») and criminalistics («circumstances which have

to be established»). Its formulation and development as intersubject field influences on the increase of efficiency of pre-trial investigation of crimes, as it orientates an investigator on establishment of concrete circumstances which existence of corpus of certain kind delict contacts with.

The typical feature of criminality, that is the variety of social conduct, is its adjustment to the socio-economic terms which exist for some periods of development of society. Lately in criminal sciences the term «economic crimes» is used. From the procedural and criminalistics' points of view economic crimes are determined as enough narrow group of crimes which includes unlawful mercenary acts committed by persons with the use of legal forms of economic activity or authorities to control this activity. Characteristic features of these crimes are:

- the use of enterprises by criminals for preparation, commission and concealment (hiding) of crimes;
- the disguise of criminal activity outwardly by the legal forms of economic activity;
- complication of criminal activity that causes commission of different kinds of crimes by the group of persons with distribution of functions (by the organized groups).

Above-mentioned features of criminal crimes make a substantial influence on the object of the proving in the appropriate criminal cases. At our sight, conception of the object of the proving requires subsequent development and improvement. The substance of the article 64 CPC (Criminal Procedure Code) of Ukraine titled «Circumstances, which have to be established in criminal case» needs an improvement too because of the fact that its determination is too general and does not say anything about special features of commission of some types of crimes.

In dissertation by analyse and generalization of investigation practice and by study of normative acts and literary sources are:

- 1) defined the special features of commission of economic crimes which influence on circumstances which have to be established (discovered) in criminal case;
- 2) defined the elements of the object of the proving in cases of economic crimes which are caused by the use of enterprises by criminals;
- 3) defined the elements of the object of the proving in cases of economic crimes which are caused by the distribution of functions between the subjects of crime;
- 4) formulated suggestions concerning (in reference to) the improvement of the separate articles of criminal procedure legislation which determine the object of the proving in criminal cases;
- 5) formulated principles and recommendations in relation to the improvement of methods of investigation of economic crimes in part of connection with the object of the proving and tactical tasks of investigation and facilities (devices) of their decision.

Key words: the object of the proving in criminal cases, economic crimes, the machinery of economic crimes, tactical tasks of investigation.